

УДК 340.1

*Наталія Миколаївна Оніщенко,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України*

СПІВВІДНОШЕННЯ ТА УЗГОДЖЕНІСТЬ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Серед багатьох актуалізованих проблем сьогодення — співвідношення [1, с. 711] та узгодженість [1, с. 722] внутрішньодержавного і міжнародного права посідає одне з центральних місць. Це легко пояснити, враховуючи останні політичні події та правові реалії. Зокрема, процес асоціації з Європейським Союзом (далі — ЄС) нині потребує від наукової спільноти виваженого і професійного розгляду, конструктивних, наближених до практики напрацювань. Беззаперечно, потрібно створити передумови для підготовки законодавчого поля до входження України в ЄС.

Розуміючи, що це проблеми кроссекторального міждисциплінарного гатунку, спробуємо виокремити хоча б деякі завдання загальної теорії права і держави в означеному форматі. Пам'ятаємо, що одним із першочергових завдань теоретичного правознавства є вироблення певних рекомендацій: зокрема, цікавим є питання про співвідношення з яким саме міжнародним правом — приватним чи публічним. Адже зрозуміло, що вони відрізняються за умовами виникнення, джерелами, суб'єктами, об'єктами регулювання. Для теоретиків права також цікавою є природа загальновизнаних принципів міжнародного права, адже на них базується міжнародний правопорядок. «Небайдужим» для загальної теорії права є поділ норм на універсальні та партикулярні (локальні чи регіональні). Певну цікавість викликає концепція примата міжнародного права, а також форми взаємодії, впливу норм внутрішньодержавного права на міжнародні відносини тощо. Зрозуміло, що тільки розгляд цих питань, як і багатьох інших, пов'язаних із ними, допоможе врешті-решт відповісти на багато питань, що стосуються адаптації законодавства України на сучасному етапі. Адже адаптація законодавства є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких має досягатися певний рівень відповідності законодавства України законодавству ЄС, обов'язково враховуватися принцип верховенства права.

Враховуючи обсяг завдань, зазначимо, що міжнародне і внутрішньодержавне право — це дві системи однієї соціальної дійсності, які мають низку однакових властивостей і рис, виступають як внутрішня єдність більш високої системи — права як загальносоціального явища.

Проте це не означає, що ці правові системи (що існують у конкретно історичній дійсності) тотожні. Безумовно, вони мають загальні характеристики, але між ними є і відмінності, які визначаються економічними, соціальними і політичними структурами тієї чи іншої країни, а також рівнем культури, традиціями, національними, демографічними факторами тощо. Деякі з них справляють вирішальний вплив на властивості правових систем, інші надають їм лише особливий «колерит» або свідчать про певний стиль.

У нашій країні протягом багатьох років, на жаль, дослідники, які займалися вивченням проблем співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права, часто ототожнювали право і законодавство. Розуміння права як суто системи норм спрощує співвідношення між внутрішньодержавним і міжнародним правом і, крім того, штучно звужує сферу їх взаємодії. Таке розуміння права не дозволяє розкрити взаємозв'язок міжнародних і внутрішньодержавних правовідносин, а також ролі правосвідомості. Тому для аналізу права важливо, щоб його суто правовий зміст

не звужувався. Це важливо і для з'ясування причин виникнення певних зв'язків між внутрішньо-державним і міжнародним правом.

Проблеми дослідження співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права потребують також виявлення об'єкта регулювання цих правових систем. Таким об'єктом є певні суспільні відносини, що виникають з приводу різних матеріальних і нематеріальних благ, а не самі ці блага [2, с. 27–33]. Благо — з огляду на філософське трактування — це достатки, вигоди, дари природи тощо, все те, чого потребує людина в житті [3, с. 86], це об'єкт суб'єктивного права. Об'єктом права в об'єктивному значенні є суспільні відносини [4, с. 51–53], які є предметом регулювання і міжнародного, і внутрішньодержавного права. До них можна віднести ті суспільні відносини, які виникають з приводу реалізації права суб'єктом — індивідом, носієм основних прав і свобод. Таке коло відносин слід розглядати як основне, оскільки ці відносини, що регулюються у міжнародному і внутрішньодержавному праві, є первинними. Вони виникають з приводу реалізації людиною своїх основних прав і свобод, і становлять суть вчення про право.

Розвиток та ефективність співвідношення досягається тільки тоді, коли є внутрішня узгодженість його складових, у тому числі, і передусім, самих норм права. Колізії та неузгодженість правових норм призводять до порушення системності правового регулювання, і в такий спосіб знижують його ефективність як в масштабах країни, так і в міжнародному світовому правопорядку. У внутрішньодержавному праві необхідно, щоб всі норми права відповідали чинній конституції. Ця система норм права повинна бути стрункою, внутрішньо узгодженою, придатною для їх існування та успішного функціонування. Без цього неможливе успішне здійснення функцій права, забезпечення регулятивного впливу його норм на суспільні відносини.

Існує певний порядок вирішення колізій, передбачений сучасним міжнародним правом. Крім того, в кожній країні на конституційному рівні, а в окремих випадках — і в галузях права, повинні міститися принципи, що дозволяють встановлювати правило: при розбіжності норм національного права з міжнародним діють норми міжнародного права. Це стосується, перш за все, прав та основних свобод людини, а також громадської безпеки. Однак навіть конституційне закріплення такого загального правила не вирішить більшість проблем, оскільки імплементація «сторонньої» норми у систему норм та інститутів певної країни часто призводить до їх неузгодженості. Щоб цього уникнути слід послідовно оновлювати цілі групи юридичних норм, а, можливо, й окремі галузі права, оскільки узгодженість національного права з міжнародним правом визначає демократичну спрямованість всього нормативного масиву внутрішньодержавного права.

Узгодження внутрішньодержавного права з міжнародним відбувається як на нормотворчій стадії, так і на стадії реалізації права.

У різних країнах по-різному вирішують питання узгодженості норм національного законодавства з нормами міжнародного права. Так, у Бельгії, Голландії, Франції, США, Швейцарії національне законодавство оголошує міжнародне право частиною права країни. За конституціями цих країн міжнародні договори можуть діяти в країні у сфері дії національного права. Зокрема, ст. 6 Конституції США передбачає, що Конституція і закони США, видані на її виконання, як і договори, які укладені чи будуть укладені США, є вищими законами країни і судді кожного штату зобов'язані їх виконувати, якщо навіть у Конституції і законах окремих штатів були положення, що цьому суперечать.

Конституція Франції в розділі 6 «Про міжнародні договори і угоди» стверджує, що договори чи угоди належним чином ратифіковані чи схвалені, мають силу, що перевищує силу внутрішніх законів з моменту опублікування, за умови застосування кожної угоди чи договору іншою стороною (ст. 55).

Конституція Іспанії проголосила, що законно укладені й офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори становлять частину її внутрішнього законодавства. Їх положення можуть бути скасовані, змінені чи призупинені тільки в порядку, вказаному в самих договорах, або щодо норм міжнародного права (ст. 96/1).

Конституція Японії в главі 2 закріпила відмову японського народу від війни як засобу вирішення міжнародних спорів між державами.

Частина 4 ст. 15 Конституції РФ встановлює: «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової систе-

ми. Якщо міжнародними договорами Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору».

Проте саме проголошення міжнародних договорів верховним правом країни — це ще не гарантія запобігання порушенню міжнародних договорів. Є необхідним наявний юридичний механізм виконання міжнародних договорів у національному законодавстві. У низці країн конституції проголошують, що загальновизначені норми міжнародного права вищі за право країни. Так, ст. 25 Основного закону Німеччини передбачає, що загальні норми міжнародного права є складовою частиною права федерації. Вони мають перевагу щодо законів і безпосередньо породжують права й обов'язки для мешканців федеральної території. Стаття 10 Конституції Італії визначає: «Правовий порядок Італії узгоджується із загальновизначеними нормами міжнародного права». Відповідні зміни внесли в своє законодавство Ірландія (ст. 29 Конституції), Данія (Закон про приєднання Данії до Європейських спільнот) і Норвегія (ст. 29 Конституції) та ін.

Коли мовиться про узгодження внутрішньодержавного права з міжнародним, необхідно мати на увазі, що воно може бути диференційованим і за видами джерел права. А це означає, що у внутрішньодержавному праві предметом узгодження із міжнародним правом можуть бути: конституції, закони, адміністративні і судові акти.

Отже, йдеться про узгодження як на рівні нормотворчої, так і правозастосовної діяльності. При цьому законодавець повинен прагнути того, щоб приписи національних правових актів не суперечили приписам міжнародного права.

Головне завдання при узгодженні норм внутрішньодержавного права з міжнародно-правовими актами — це приведення у відповідність до міжнародно-правової системи національно-правових норм. Такими методами (способами) узгодження, які сформувалися у практиці різних держав, є:

- відсилання;
- рецензія;
- уніфікація;
- перетворення;
- створення спеціального правового режиму;
- відміна внутрішньодержавних актів, що суперечать міжнародним зобов'язанням.

У наш час успішне правове регулювання внутрішньодержавних відносин стає все більш залежним від узгодженості норм національного права з міжнародним правом, що, в свою чергу, обумовлюється низкою глобальних факторів:

- 1) виживанням людської цивілізації, подоланням агресивних проявів з боку деяких держав, необхідністю підтримання міжнародного миру, світового правопорядку, безпеки;
- 2) усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей, поваги до прав людини, основних свобод і законних інтересів, необхідністю підтримання міжнародного миру, безпеки, справедливості, стабільності і демократії;
- 3) інтернаціоналізацією виробництва, науки й обміну технікою та нанотехнологіями;
- 4) охороною навколишнього середовища;
- 5) культурним співробітництвом;

Перший фактор, що стосується зміцнення світового порядку, — фактор збереження миру, припинення війни, виживання людства. Другий та четвертий із перерахованих пов'язані із захистом прав етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин, створення умов для їх стабільного розвитку. Проблеми національних меншин можуть вирішуватися тільки в країнах із демократичним, політичним режимом. При цьому права особи є головним критерієм при визначенні прав будь-якої соціальної спільноти. Кожна людина незалежно від її приналежності до тієї чи іншої соціальної групи, класу, етнічної спільноти повинна користуватися ефективними засобами правового захисту (національними чи міжнародними) проти будь-якого порушення її природних прав і свобод. Третій фактор — інтеграційні процеси — особливо значущий для країн із ринковою економікою, а також для тих, хто намагається встановлювати демократичні, політичні інститути.

Демократичні інститути й економічна свобода стимулюють економічний, науково-технічний і соціальний прогрес, який неможливий без тісного спілкування народів і країн, що призводить до відповідного правового регулювання.

Слід наголосити, що існує взаємозв'язок між розвитком інституту прав людини, науково-технічним прогресом і рівнем добробуту народу. Співробітництво у сфері науки і техніки відіграє суттєву роль в економічному розвитку. На цій основі виникає необхідність більш глибокої інтеграції держав у міжнародну, економічну і фінансову систему, взаємозбагачення у галузі культури. Ринкова економіка потребує від кожної країни узгодженості свого національного права з міжнародним, як і співробітництво у сфері економіки, науки, техніки. Повноваження суб'єктів права, що беруть участь у цих процесах, виходять далеко за межі національного права і держави.

Стосовно четвертого фактора — захисту навколишнього середовища з метою поповнення і підтримання стійкої економічної рівноваги, то це обов'язок і всього світового співтовариства, і кожної держави, й окремої особи чи організації. З цієї точки зору необхідно забезпечувати ефективність узгодженої, єдиної правової політики у сфері навколишнього середовища, зміцнити її відповідними законодавчими засобами і створенням необхідних адміністративних структур.

П'ятий фактор, що обумовлює значущість узгодження внутрішньодержавної і міжнародної правових систем, — вимоги певного культурного рівня, врахування рис правової культури, правової свідомості, ментальних засад. До того ж слід мати на увазі, що узгодженість внутрішньодержавного і міжнародного права — це не лише право, а й обов'язок кожної держави.

Втім, насамкінець хочемо зазначити, що в кожній державі повинен бути створений досить чіткий механізм узгодження національного права з міжнародно-правовою системою. Річ у тому, що примат міжнародного права не може тлумачитися надто прямолінійно в тому сенсі, що всі внутрішньодержавні норми перебувають у «підкоренні» у норм міжнародного права. Слід наголосити, що конституція держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, які укладені державою з іншими членами світової спільноти. Зрозуміло, що означені проблеми нині вимагають від наукового осередку ретельного вивчення, обговорення, відповідного толерантного дискусування з метою збереження людської цивілізації та утвердження ідеалів світового порядку.

Список використаних джерел

1. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2005. — 848 с.
2. *Filozofia prawa w pytaniach I odpowiedziach* / pod red. J. Zajadlo i K. Zeidlera. — Wydanie 1. — Warszawa, 2013.
3. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
4. *Jablonska-Bonca J. Wprowadzenie do prawa. Introduction to law* / J. Jablonska-Bonca. — Warszawa, 2008.

Оніщенко Н. М. Співвідношення та узгодженість внутрішньодержавного і міжнародного права: сучасні реалії

Проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права завжди були у центрі уваги представників науки. Втім, вони набули особливого громадянського «звучання» у часи суспільного неспокою.

У статті розглянуто питання щодо концепції співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права в контексті примату міжнародного права; загальних принципів міжнародного права в контексті захисту прав, свобод і законних інтересів особи; форм взаємодії внутрішньодержавного і міжнародного права; природи норм міжнародного права (універсальні та партикулярні норми).

Особливий вектор розгляду — питання, присвячені трансформації (прямій та опосередкованій) норм міжнародного права у внутрішньодержавне законодавство.

Ключові слова: внутрішньодержавне право, міжнародне право, пряма трансформація, опосередкована трансформація, концепція примата міжнародного права.

Онищенко Н. Н. Соотношение и согласованность внутрис государственного и международного права: современные реалии

Проблемы соотношения международного и внутрис государственного права всегда были в центре внимания представителей науки. Впрочем, они приобрели особое гражданское «звучание» во времена общественного беспокойства.

В статье рассмотрен вопрос о концепции соотношения внутригосударственного и международного права в контексте примата международного права; общих принципов международного права в контексте защиты прав, свобод и законных интересов человека; форм взаимодействия внутригосударственного и международного права; природы норм международного права (универсальные и партикулярные нормы).

Особый вектор рассмотрения — вопросы, посвященные трансформации (прямой и опосредованной) норм международного права во внутригосударственное законодательство.

Ключевые слова: внутригосударственное право, международное право, прямая трансформация, опосредованная трансформация, концепция примата международного права.

Onishenko N. Correlation and consistency of national and international law: modern realities

The problems of the relationship between international and domestic law have always been at the center of attention of science. However, they have become an civil «sound» in times of social unrest.

The questions on the concept of value of domestic and international law in the context of the primacy of international law; the general principles of international law in the context of protection of rights, freedoms and lawful interests of individuals; forms of interaction between domestic and international law; the nature of international law (universal and Particular rules).

Particular consideration vector — an issue devoted to the transformation (direct and indirect) of international law into domestic legislation.

Key words: national law, international law, the direct transformation, mediated transformation, the concept of the primacy of international law.

УДК 340.1

*Анатолій Миколайович Колодій,
професор кафедри конституційного та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України*

*Олексій Анатолійович Колодій,
ад'юнкт кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ЦІННІСНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Дослідження проблеми ціннісно-правових засад інтеграційного процесу в Україні треба здійснювати, по-перше, на підставі розуміння ціннісно-правових засад загалом, по-друге, з'ясування сутності інтеграційного процесу в Україні і, по-третє, впливу ціннісно-правових засад на інтеграційний процес в Україні.

Отже, щодо розуміння ціннісно-правових засад загалом загальновідомо, що цінність будь-якого правового явища вивчається аксіологією права. Звідси «аксіологія права» (від грец. *aksia* — цінність і *logos* — слово, вчення) — система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права — це його позитивна значущість (роль) у задоволенні потреб учасників суспільного життя. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність) [1, с. 74]. Аналогічні визначення аксіології права, а відповідно й цінності права та інших